

Lunds universitet
Centrum för teologi och religionsvetenskap
Mänskliga rättigheter
MRSK01 delkurs 3, vårterminen 2008

Religion som en del av lösningen?

- möjligheter och begränsningar i en interreligiös dialog
i Nordirland

*“We have just enough religion to make us hate, but not enough to make us love,
one another.”*

- Swift, *“Thoughts on Various Subjects”*, 1727

Författare: Sofia Bergström

841110-6902

Handledare: Dan-Erik Andersson

Abstract

Religion som en del av lösningen? Möjligheter och begränsningar i en interreligiös dialog i Nordirland.

Sofia Bergström

Centrum för teologi och religionsvetenskap, Lunds universitet

Vårterminen 2008

Key terms: *religion, interreligiös dialog, konflikt, identitet, Nordirland*

Syftet med denna uppsats var att ifrågasätta den ofta antagna åsikten att en dialog mellan olika religionstraditioner kan skapa enhet, samstämmighet och en stadig grund för att lösa sociala problem, såsom diskriminering, fördomar, segregering och motsättningar. Nordirland valdes som fallstudie på grund av att religionen där förespråkas ha en betydande roll i historien, och för att en konstruktiv dialog mellan katoliker och protestanter ses som en möjlig åtgärd i syftet att lösa problemen i samhället.

Slutsatsen är att religionen kan ha en värdefull roll i lösningen av konflikter och överkommandet av negativa stereotyper, fördomar och diskriminering. Det är dock problematiskt att godta denna funktion som den ultimata lösningen på konflikter och problem, och man bör inkludera andra faktorer som samverkar med religionen. Även maktrelationer inom den religiösa kontexten samt en utbredd segregering i samhället kan utgöra hinder för en interreligiös dialog. Med utgångspunkt i uppsatsens resultat kan man således ifrågasätta religionens roll som en del av lösningen på problemen i dagens Nordirland, där en alternativ lösning istället kan vara ett undvikande av den starka fokuseringen på religion och istället en uppmärksamhet på den *nordirländska* identiteten, som sällan förespråkats i historien.

Innehållsförteckning

1. Introduktion.....	3
1.1 Syfte.....	4
1.1.1 Problemformuleringar.....	4
1.2 Begreppsförklaringar.....	5
1.3 Metod och material.....	6
1.3.1 Begränsningar i uppsatsen.....	8
2. Interreligiös dialog.....	10
2.1 Utgångsperspektiv för interreligiös dialog.....	10
2.2 Makt och representation.....	12
2.3 Interreligiös dialog efter en konflikt.....	13
2.4 Kritik mot interreligiös dialog.....	14
3. Fallstudie: interreligiös dialog i Nordirland.....	16
3.1 Historisk bakgrund.....	16
3.2 Utgångsperspektiv för en interreligiös dialog i Nordirland.....	17
3.2.1 Religionens roll i historien.....	18
3.2.2 Religiösa institutioner.....	20
3.2.3 Befolkningens inställning till religion och identitet.....	22
3.3 Makt och representation.....	24
3.4 Interreligiös dialog efter konflikten.....	25
3.4.1 Segregering.....	26
4. Sammanfattning.....	28
5. Referenser.....	30

1. Introduktion

”We live in a world that is characterized by persistent abuses of human rights, by vast disparities of wealth and power between individuals and nations, by the degradation of the environment, and by seemingly unending religious, racial, and ethnic conflict and violence. These and other practical moral issues have increasingly been the focus of dialogue between representatives of diverse religious communities.”¹ (Grelle 1998: 35)²

En allt oftare vedertagen åsikt att en dialog mellan olika religionstraditioner kan skapa enhet, samstämmighet samt utgöra en stadig grund för att lösa sociala problem såsom diskriminering, fördomar, sekterism, segregering och andra motsättningar; tenderar att prägla såväl teologers och religiösa ledares som mer sekulära liberalers tankegångar. Representanter för olika religionstraditioner ses alltmer som betydelsefulla deltagare i denna dialog och samarbetet kring sociala och moraliska problem, både på den globala, regionala och lokala nivån. Frågan om hur man ska stoppa terrorismen, och så kallade religiösa fundamentalister, bidrar förmodligen ytterligare till denna uppmärksamhet. Religionernas respektive budskap om fred, kärlek och rättvisa hävdas kunna utgöra ett positivt bidrag i överkommandet av motsättningar, våld och diskriminering, framför allt i samhällen som på olika sätt tenderar att starkt identifiera sig kring religiösa idéer och värderingar. Grelle menar att på grund av religionens påverkan på miljontals individers beteende och tankar är således ett exkluderande av religionens roll i analysen av sociala och moraliska problem att ignorera en starkt avgörande faktor i samhället. Man bör kunna ställa krav på att religionen ska bidra till en positiv samhällsutveckling, oavsett vilken specifik religiös bakgrund man har. (Grelle 1998: 53f)

Frågan är dock hur man ska kontrastera detta med faktumet att religion ofta spelat en avgörande negativ roll i våld och konflikter, och hur det för många inte ses som en självklarhet att religionen utifrån detta faktum bör ha en betydande roll i lösningen av problemen. Denna inställning är enligt Grelle inte svår att förstå, då många erfarenheter av religion i både den historiska och nuvarande kontexten bekräftar det faktum att religion många gånger utgjort huvudkällan till intolerans, hat och våld inom och mellan samhällen.

¹ Jag har i uppsatsen valt att använda mig av begreppet interreligiös dialog och inte intrareligiös, trots att min fallstudie gäller en kontext med enbart en religion – om än två olika inriktningar av religionen. Anledningen är att majoriteten av mina källor använt sig av begreppet interreligiös dialog, och jag har heller inte hittat några egentliga olikheter mellan inter- och intrareligiös dialog. Jag kommer även att använda mig även av begreppet ekumenik, som syftar på samarbete mellan de kristna traditionerna.

² Bruce Grelle är docent vid Department of Religious Studies, California State University, Chico, samt ledare för Religion and Public Education Resource Center och f.d. ledare för Chico Arena Interfaith Council. (Grelle&Twiss 1998: 335)

Det är således relevant att ifrågasätta ett inkluderande av religionen i freds- och försoningsstrategier, att inte genast acceptera en interreligiös dialog och interaktion som den lämpligaste metoden för att lösa problem i samhället. Man bör kunna ställa krav på religionens bidrag till den positiva utvecklingen men samtidigt inte överbetona religionens roll eller ha naiva föreställningar kring vad religionen faktiskt kan åstadkomma. Hur placerar man in religionen i hela kontexten, och vilken hänsyn bör i dialogen tas till övriga faktorer som påverkar och påverkas av de moraliska och sociala problemen? Det är kring detta min uppsats ämnar fokusera på, att genom en fallstudie undersöka problematiken kring en interreligiös dialog och fokuseringen på religion som en del av lösningen på problemen i samhället, samt vikten av att sätta religionen i relation till andra faktorer i den specifika kontexten. Valet av Nordirland grundar sig på den intressanta aspekten att det faktiskt inte är två separata religioner som utgjort grunden för splittringen i samhället, utan snarare två olika inriktningar inom samma religion. Bör de på grund av detta komma bättre överens i en interreligiös dialog, eller spelar det ingen roll hur markanta de teologiska skillnaderna egentligen är?

1.1 Syfte

Med utgångspunkt i argumentet att en interreligiös dialog kan utgöra en stadig grund för att lösa sociala problem, blir syftet med denna uppsats att försöka belysa huruvida Nordirland kan ses som ett typexempel på detta potentiellt positiva användande av religion i lösningen av problem och motsättningar. Utifrån en introducerande diskussion kring en interreligiös dialog samt en undersökning av religionens roll i och påverkan på det nordirländska samhället ämnar jag till att diskutera kring problematiken att framhäva religionens roll i framförallt försoningsprocesser. Mina problemformuleringar ser således ut som följande:

1.1.1 Problemformuleringar

- Vilken betydelse har religionen för Nordirlands historia, samhälle och befolkning?
- Har religionen möjlighet att spela en avgörande positiv roll i arbetet med försoning samt överkommandet av olika sociala problem i Nordirland?
- Vilka möjligheter och begränsningar kring en interreligiös dialog kan identifieras i detta arbete?

1.2 Begreppsförklaringar

Belfast Good Friday Agreement. Fredsavtal som slöts mellan de ledande politiska partierna år 1998, och som bland annat innehåller principen om att Nordirlands status endast kan förändras genom folkets majoritetsval. Det erkänner att medan en substantiell minoritet i norra Irland och en majoritet på hela ön önskar ett enat Irland, så vill majoriteten i Nordirland för närvarande fortsätta att tillhöra den brittiska unionen. (Stevens 2007)

Försoningsprocess. Denna ses som det ultimata målet med konflikttransformering och konfliktlösning, och utgör en långvarig process som syftar till att överkomma fientlighet och misstro bland splittrade människor i ett samhälle efter en konflikt. (Ramsbotham *et al* 2005: 30)

Katoliker respektive protestanter. I uppsatsen används termerna katoliker respektive protestanter för att identifiera indelningen av befolkningen i Nordirland. Jag är dock medveten om att detta är en generaliserande indelning, som inte fullt erkänner de inbördes olikheter som existerar inom religionsinriktningarna. Man kan heller inte hävda att katoliker per automatik identifierar sig som irländare, och protestanter som briter – det finns ytterligare identitetsmarkörer att väga in och som problematiserar indelningen. Jag har dock valt att tala i termer av just katoliker och protestanter för att underlätta min diskussion.

Kommunitet. Syftar på det katolska respektive protestantiska samhällena.

Nordirlandskonflikten. Det viktigt att påpeka att det ända sedan briterens första inträde i Irland förekommit motsättningar mellan befolkningen. Den konflikt som jag dock syftar på i min uppsats, om inget annat anges, är den som även kallas ”The Troubles”, d.v.s. konflikten som bröt ut kring 1968 och pågick fram till The Belfast Good Friday Agreement år 1998.

Segregering. Där det i uppsatsen diskuteras segregering i Nordirland syftas det främst på en segregering mellan katoliker och protestanter, och som bland annat innefattar boende, arbetsmarknad, utbildning, äktenskap och sociala nätverk.

Sekterism. Enligt Ford används varierande definitioner av termen sekterism inom en mängd discipliner för att studera irländsk historia och samhälle, där den största skillnaden ligger i hur relationen till religion tolkas. En definition som jag ansett vara värdefull för diskussionen i denna uppsats är dock följande:

[...] a series of attitudes, actions, beliefs, at personal, communal and institutional levels, which always involves religion, and typically involves a negative mixing of religion and politics [...] which arises as a distorted expression of positive human needs, especially for belonging, identity and the free expression of difference [...] and is expressed in destructive patterns of relating: hardening the boundaries between groups; overlooking others; belittling; dehumanising, or

demonising others; justifying or collaborating in the domination of others; physically intimidating or attacking others. (Ford 2005: 10)³

Ulster. Provins på nordöstra Irland bestående av sex grevskap i Nordirland och tre i republiken Irland.

1.3 Metod och material

Att undersöka problematiken kring religionens roll i ett samhälle och specifikt under och efter en konflikt är ingen enkel uppgift, och jag har under arbetets gång flera gånger fått ändra fokus och inriktning för att kunna fullfölja mitt ursprungliga syfte, samt blivit tvungen att utelämna relevanta aspekter på grund av både tids- och platsbrist.

Upplägget i uppsatsen är följande; att först föra en teoretisk diskussion kring interreligiös dialog och några av dess relevanta aspekter, och därefter specifikt se på Nordirland för att konkretisera dessa aspekter. Jag har valt att inte koncentrera mig på en specifik modell eller utgångsperspektiv för en interreligiös dialog, utan snarare föra en allmän diskussion som belyser olika författares olika bidrag till synen på den interreligiösa dialogen. En specifik modell kan enligt mig begränsa utbudet av aspekter kring företeelsen, och undvika andra viktiga faktorer kring en interreligiös dialog som uppmärksammas tydligare vid olika författares resonemang. Min diskussion består dock enbart av ett urval av aspekter inom den interreligiösa dialogen, medveten om bristerna med detta har jag ändå ansett det mest relevant att i uppsatsen fokusera på de aspekter som tydligast kan associeras med Nordirland. Ytterligare infallsvinklar som kan belysas är exempelvis ett genusperspektiv, klassperspektiv etc.

Valet av en fallstudie grundades på fördelarna med att inte bara fokusera på en rent teoretisk diskussion kring en interreligiös dialog och dess möjligheter och begränsningar, utan att ytterligare kunna diskutera problematiken kring relationen mellan religion, konflikt och identitet genom studerandet av företeelsen i en specifik kontext. Nordirland valdes som exempel på grund av att religionen där förespråkas ha en betydande roll i historien, och för att en konstruktiv dialog mellan katoliker och protestanter ses som en möjlig åtgärd i syftet att lösa problemen i samhället. Medveten om att varje kontext där religionens betydelse undersöks är unik ämnar jag dock inte till att dra några generella slutsatser kring en

³ Alan Ford är professor i teologi vid University of Nottingham, samt författare till bland annat *The Protestant Reformation* (1997).

interreligiös dialog, utan snarare göra en ansats att belysa de eventuella problem som kan uppstå i denne och specifikt i fallet Nordirland. Detta har genomförts utifrån en undersökning av Nordirlands historiska bakgrund och religionens roll i denne och i dagens samhälle, problematiken kring maktrelationer och politiska influenser, samt eventuella konsekvenser för dialogen efter konflikten.

Jag har i främst beskrivningen av den nordirländska kontexten sökt undvika förförståelse och subjektiva inställningar, som blir extra tydliga när man undersöker en konfliktsituation. Man präglas själv av erfarenheter inom den egna världsbilden, vilket riskerar att speglas både i det material man producerar och det man väljer ut för sin undersökning. Författarna till den litteratur jag använt mig av i undersökningen av Nordirland har själva oftast en tillhörighet till en viss part i konflikten, då de flesta identifierar sig som antingen briter eller irländare; protestanter eller katoliker. Även om vissa av dem framhärjade att de är medvetna om detta problem och in i det sista söker framställa en så objektiv undersökning som möjligt, så går det inte att undvika en viss färgning av materialet. Frågan är dock om man någonsin kan undvika detta främst inom samhällsvetenskaper, då personen bakom materialet alltid präglas av sin specifika världsbild och bakgrund.

Jag har främst använt mig av sekundärkällor, och författarna till dessa kommer genomgående i uppsatsen att kort beskrivas i noter. Som komplement till den akademiska litteraturen har jag använt mig av artiklar av en mer reportageliknande karaktär. Dessa uttrycker erfarenheter och upplevelser av, samt perspektiv på det nordirländska samhället, och jag anser att de trots sina amatörmässiga brister i främst källhänvisningar fyller en värdefull funktion i min uppsats; att konkret se på hur människorna i Nordirland i sin vardag påverkas av motsättningar och religionens inflytande. Jag har även tittat på resultat från *The Northern Ireland Life and Times Survey*, opinionsundersökningar kring befolkningens attityd till religion, identitet, konflikt och samhällsrelationer. Det finns dock begränsningar med detta arbete; det första problemet är enligt Coakley tillförlitligheten i svaren gäller ett djupt splittrat samhälle. Det är exempelvis vida känt att exempelvis radikala politiska eller militanta åsikter tenderar att uppges för lågt i nordirländska undersökningar: "If the public had been anywhere near as moderate as they have generally represented themselves to pollsters during the past three decades there would not have been a Northern Ireland problem". (Coakley 2007: 575)

1.3.1 Begränsningar i uppsatsen

Det finns i denna uppsats ett genomgående tema om specifikt religionens roll i det nordirländska samhället. Jag är dock medveten om att det existerar en mängd faktorer utöver religionen, som ofta överlappar varandra och som bör diskuteras i syfte att analysera på bästa sätt. Dessa andra faktorer kommer att nämnas kort i uppsatsen, men jag ämnar inte att ytterligare belysa dessa och sätta dem i direkt kontrast med religionens betydelse. Det är dock svårt att undersöka det nordirländska samhället utan att koppla samman *alla* dimensioner, det går i princip inte att diskutera utan att diskutera det andra. Jag syftar heller inte till att föra en bredare diskussion kring själva definitionen av religion, utan söker hellre påvisa svårigheterna med denna utmaning, framför allt gällande en interreligiös dialog i Nordirland.

I uppsatsens historiska bakgrund till Nordirland har endast de större händelserna tagits med fram till Belfast Good Friday Agreement år 1998, och de jag ansett vara mest relevanta för mitt syfte. Det finns naturligtvis många andra aspekter i historien som utelämnats i uppsatsen men som ändå har en stor del i utvecklingarna i Nordirland, och även politiken efter fredsavtalet är intressant att diskutera. Jag har ändå valt att begränsa min historiska redogörelse på detta sätt, då jag hellre vill fokusera på de bakomliggande faktorerna till främst The Troubles, men även till samhällets utveckling i stort.

Som nämnt i begreppsförklaringen har jag valt att övergripande tala om katoliker respektive protestanter, och generella slutsatser dras kring dessa. Det är dock väsentligt att påpeka de inbördes skillnaderna som existerar inom dessa grupper, och att generaliseringar således inte kan spegla de olika riktningarna och åsikterna inom respektive grupp. Det kan till exempel nämnas att det inom protestantismen finns dels den anglikanska Church of Ireland, och dels flera reformert präglade frikyrkosamfund, till exempel Free Presbyterian Church of Ulster. Utöver detta finns det en mängd olika identitetskategoriseringar; Ulster-protestant, Ulster-katolik, lojalist, unionist, republikan, nationalist, brittisk-katolik, irländsk-protestant etc. Dessa kategorier överlappar inte alltid varandra, och de olika sidorna är polariserade inom sig.

De modeller, argument och diskussioner rörande interreligiös dialog har enligt min uppfattning oftast en kristen eller ”västlig” betoning. Många av mina källor hävdar att detta beror på att det är kristendomen som varit mest inriktad på interreligiöst samarbete, samt att det är kristendomen som är numerärt, socialt och ekonomiskt överlägsen i världen. Hade min diskussion och frågeställning rört delar av världen där kristendomen inte är den främsta religionen hade detta varit problematiskt för min uppsats, men då jag nu valt att undersöka

Nordirland, där kristendomen dominerar, anser jag det inte vara något avsevärt problem. En annan aspekt som nämndes i inledningen är att trots den teoretiska diskussionens fokusering på *interreligiös* dialog och inte på *intrareligiös*, anser jag den ändå vara värdefull och så pass allmängiltig att den även kan sättas in i den nordirländska kontexten där det är motsättningar mellan två riktningar inom en och samma religionstradition.

2. Interreligiös dialog

Den interreligiösa dialogens fokus, syfte och utformning varierar i hög grad mellan olika teologer, religiösa auktoriteter, lekmän samt övriga engagerade i ämnet. Diskussionen i detta kapitel grundar sig på ett urval av aspekter kring interreligiös dialog som jag ansett vara mest relevanta för syftet med min uppsats. Efter en genomgång av några av den interreligiösa dialogens syften, mål och utgångspunkter diskuteras makt- och representationsproblematiken samt interreligiös dialog i efter en konflikt, och kapitlet avslutas med en del av den kritik som riktas mot den interreligiösa dialogen.

2.1 Utgångspunkt för interreligiös dialog

En bred definition är att se den interreligiösa dialogen som ett forum där vi söker ställa frågan hur vi ska resonera och agera kring moraliska och sociala problem i en religiöst och kulturellt pluralistisk värld.⁴ Dialogen syftar till att genom ett överkommande av missuppfattningar och fördomar, samt en djupare förståelse för den andra partens åskådning och förhållningssätt, främja samarbete kring dessa problem, och förhindra konfrontationer vid mötet mellan olika religioner. Man förespråkar ett moraliskt språk kring universella intressen och det gemensamma goda hos människor, samtidigt som man erkänner eller till och med hyllar den oreducerbara pluralismen som förekommer inom den religiösa, sociala och kulturella sfären. (Grelle 1998: 35, 55f, Nationalencyklopedin) Dessa breda definitioner utesluter inte den rent teologiska aspekten av dialogen, kring frågor om ultimata sanningsanspråk och exkluderandet eller inkluderandet av olika religionstraditioner. Knitter framhäver att dagens problem och de etiska frågor som riktar sig till mänskligheten förser religionerna både med nödvändigheten av ett interreligiöst samarbete för allas välbefinnande, samt möjligheten för religionerna att på ett teologiskt plan förstå varandra bättre och värdera skillnader likväl som likheter. (Knitter⁵ 2005: 11)

“To engage in open-minded dialogue with another is to be willing to undergo a self-critical appraisal of one’s own worldview”, hävdar Smyth, och det bör således finnas ett

⁴ Ett exempel på sådana forum är Parliament of the World’s Religions, som höll sitt första möte 1893. World Council of Churches (WCC) är en internationell samling av kristna kyrkor, med grund i möten, dialog och samarbete. WCC formades för att främja den ekumeniska rörelsen – sökandet efter att återupprätta kyrkans enhet – genom att uppmuntra sina medlemmar ett gemensamt åtagande att följa Evangeliet. (Helmick&Petersen 2001: 417)

⁵ Paul Knitter räknas som en av de ledande teologerna inom religiös pluralism och interreligiös dialog.

accepterande av ansvaret för misstag gjorda i det förflutna, och en uppmärksamhet och självkritik till den egna världsbilden samt till den roll religion haft – både på individnivå och institutionell nivå – i de moraliska och sociala problem som dialogen ämnar till att belysa. (Smyth 2001: 324, Gopin 1997: 2) Där vissa ser religion som en primär motiverande kraft till olika problem, så ser andra den mer som en del av en symbolisk markeringsprocess, eller enbart som en gränsmarkör som i själva verket reflekterar mer fundamentala sociala, politiska eller etniska olikheter. (Ford 2005: 10) Vilket utgångsperspektiv som är mest gynnsamt för dialogen är dock svårt att definiera; både exkluderande, inkluderande och pluralistiska perspektiv innehåller brister såväl som positiva förutsättningar. McCarty menar exempelvis att en exkluderande approach till att förstå religiösa skillnader anses bidra minst till en interreligiös dialog, i och med att dess argument om endast en religions exklusiva källa till frälsning ofta förstås som en förnekelse av värdet med dialogen, men hävdar samtidigt att det ofta är exklusivister som är de mest engagerade deltagarna i utbyten mellan olika trossamfund, även om de definierar målen med utbytet annorlunda än sina mer liberala motparter. (McCarthy 1998: 75-78) Det inkluderande synsättet, som erkänner gemensamma nämnare som förenar alla mänskliga religioners strävanden, och att de som tenderar att ses som religiöst främmande i själva verket inte är så annorlunda, erbjuder till synes en stadig grund för dialog och samarbete. Men, menar McCarthy, de kan även utestänga möjligheter att upptäcka nya moraliska imperativ och gemensamt agerade, exempelvis då de ur en teologisk synpunkt anser att vad de ser i andra religioner är en förvriden eller rentav underutvecklad version av deras egen religiösa sanning. (McCarthy 1998: 101f)

Teologer som engagerar sig i det pluralistiska perspektivet till en interreligiös dialog⁶ argumenterar för att ett upprätthållande av absoluta och universella anspråk i en värld som är så genomträngande pluralistisk, är både oetiskt och skadligt för den dialogiska processen, som är central för ”meaning-making” i just den världen. (McCarthy 1998: 91) Enligt McCarthy erbjuder pluralistiska modeller den största förutsättningen till interreligiösa samarbeten, men menar samtidigt att pluralister kan utgöra en risk för ett exkluderande av vissa deltagande grupper: ”We welcome everyone to the dialogue table. Except of course those who actually *believe* the claims of their tradition.” (McCarthy 1998: 103f) Pluralister önskar dock inte förneka de faktiska skillnaderna mellan religionerna, hävdar Knitter; skillnader som aldrig kan reduceras till ett nätt ”system”. Skillnaderna kan istället sammankopplas och erbjuda

⁶ Denna approach har många förespråkare; Leonard Swidler, Rosemary Ruether, Donald Swearer, David Lochhead och Paul Knitter räknas som de främsta teologerna inom ämnet.

möjligheter till dialog och samarbete, uttrycket ”Greater unity amid diversity”, speglar enligt Knitter hoppet från det pluralistiska perspektivet. (Knitter 2005: 10f)⁷

2.2 Makt och representation

Enligt Grelle bör man uppmärksamma att den interreligiösa rörelsen, likt vilken annan religiös eller social rörelse som söker åstadkomma social och moralisk förändring, är en part i den kontinuerliga kampen om vems moral som kommer att sätta villkoren för den etisk-politiska debatten i samhället. (Grelle 1998: 55f) ”Any interreligious dialogue that ignores the ‘power dimension’ would neglect one of the crucial elements that need to be addressed in seeking to foster interreligious relations”. (Ariarajah 2005: 176) Grelle belyser det faktum att religiösa och moraliska idéer och diskurser alltid härstammar från specifika grupper i speciella kontexter, och alltför ofta reflekterar dessa idéer och diskurser enbart det ”inskränkta gruppintresset” från den specifika grupp som framför och förordar dem. (Grelle 1998: 56)

Kuester menar att maktrelationer ständigt är närvarande, både i de enskilda religiösa identiteterna och i det interreligiösa mötet. Det är därmed relevant att hantera maktproblematiken på två sätt, där det dels handlar om vilken grupp inom en viss religiös kommunitet som har makten att definiera vad som är ortodox och inte, och dels om vilken religiös kommunitet som är i majoritetsposition i en specifik kontext. Det kan här dras en koppling till representationsfrågan, som bland annat omfattar det faktum att majoriteten av de religiösa traditionerna inte består av några centrala institutioner som har kapacitet att kontinuerligt tala för hela den religiösa komuniteten. Vad som enligt Kuester är viktigt att uppmärksamma är att den interreligiösa dialogen inte sker mellan *religioner*, utan mellan de troende inom olika religionssystem. Dessa individer omformar konstant sina religiösa identiteter, med grund i livserfarenheter samt den ständigt föränderliga kontexten de befinner sig – vare sig dessa identiteter eller det interreligiösa mötet befinner sig i en sfär innehållande en överväldigande maktproblematik eller inte. (Kuester 2004: 73)⁸ Detta bör följaktligen få konsekvensen att den interreligiösa dialogens agenda befinner sig i en ständig förändringsprocess. O’Neill problematiserar den enligt henne vedertagna indelningen i exempelvis ”det kristna perspektivet” eller ”det muslimska” perspektivet”, vilket kan uttrycka

⁷ Denna diskussion kring ett exkluderande, inkluderande eller pluralistiskt perspektiv kommer inte att uttryckligen föras vidare i fallstudien.

⁸ Volker Kuester är professor i Cross-Cultural Theology vid the Theological University of Kampen i Nederländerna. Är bl.a. författare till *The Many Faces of Jesus Christ. Intercultural Christology*.

en homogen gruppering av deltagarna i dialogen utifrån deras olika religionstraditioner. Inbördes olikheter kan dock få stora konsekvenser för förespråkandet av en dialog och dess utformande, och man bör vara medveten om faran i att förutsätta att vilken deltagare som helst kan representera traditionen som helhet, något O'Neill hävdar detta blir extra relevant gällande kvinnors roll i religionstraditionerna och i dialogen. (O'Neill 1990: 84f)⁹

2.3 Interreligiös dialog efter en konflikt

Ericson identifierar det dialogiska forumet som en väsentlig strategi för försoning efter en konflikt, där människor från olika grupper involverade i konflikten kan mötas och utmana varandras attityder och världsbilder, samt uppmanas till såväl kritisk självvranskan som möjlighet att upptäcka gemensamma grunder och värderingar hos varandra: "[...] it is much harder to maintain hatred toward a flesh-and-blood human being with whom one exchanges words, than toward a mythical distant demon one has no compunction about killing". I en kontext där motsättningar och våld varit närvarande är det dock extra relevant att uppmärksamma eventuella begränsningar för en interreligiös dialog. (Ericson 2001: 71, 103f) Gopin hävdar att det under och efter en konflikt bör prioriteras ett induktivt perspektiv till den interreligiösa dialogen, innehållande en empirisk undersökning av konflikten och dess orsaker, uppmärksamhet på de varierande behoven som uttryckts i konflikten, och därefter lyfta fram de religiösa idéer och värderingar som kan vara lämpliga för freds- och försoningsarbetet. (Gopin 1997: 14)

Det är enligt Ericson viktigt att avgöra när det är lämpligt att etablera en dialog, hur dialogen bör genomföras, och vilket utgångsperspektiv som ska ges prioritet. Många framhäver den mänskliga kunskapens oundvikliga subjektivitet, och förespråkar istället det perspektiv som uttrycks av de som i historien och konflikten befunnit sig i periferin, i underordnade positioner, snarare än från de i höga maktpositioner. Denna kamp om bakgrundshistoria och konfliktorsaker sker dock inte utan problem: "'Bottom-dogs' tend to see conflicts in terms of justice and injustice, while 'top-dogs' see them in terms of law and order and stability. In such disputes parties often fail to comprehend each other and are unable to speak in each other's terms". (Ericson 2001: 71, 103f) Ericson påpekar även att alla deltagare i den interreligiösa dialogen har någon slags hemmahörighet i de olika

⁹ Jag ämnar i denna uppsats inte att utveckla feministiska teorier kring interreligiös dialog, men rekommenderar läsaren vid intresse att ta del av *Women Speaking, Women Listening. Women in Interreligious Dialogue*, av Maura O'Neill (1990).

grupperingarna i konflikten, har olika erfarenheter av våld och förluster beroende på gruppernas och individernas positioner inom den givna samhällsstrukturen och den egna världsbilden, och menar därmed att risken är stor för disparata redogörelser för konflikten bakgrund och vad som står på spel i dialogen. (Ericson 2001: 68-70)

Det föreligger enligt Gopin en risk att förespråkare för en interreligiös dialog har överseende med religionens våldsamma möjligheter och istället enbart fokuserar på dess positiva bidrag till lösningen av problemen, samt att förespråkarna överbetonar religionens roll och inte ser den som en del av en komplex samling faktorer som genererar våldsam kamp såväl som möjligheter för fred och försoning. Gopin hävdar att det är ett stort misstag att till exempel tillskriva en konflikt enbart religiösa olikheter; om ett samhälle istället främst präglas av ekonomiska ojämlikheter är det irrelevant att tro att en interreligiös dialog är allt som krävs för att lösa konflikten. Man måste sätta religionen i relation med övriga faktorer, och på så sätt analysera dess faktiska roll i konflikten och samhället. Detta utesluter inte att religiösa initiativ kan utgöra ett viktigt element i freds- och försoningsprocessen, utan snarare att de inte bör förvanska processen med en begränsad agenda. (Gopin 1997: 19)

Efter en konflikt tenderar samhället att präglas av omfattande segregering och diskriminering, samt en motvilja bland människor och grupper att engagera sig i en interaktion med ”de andra”. Bristen på tidigare relationer kan resultera i negativa stereotyper, fördomar och misstro, eller helt enkelt i en bekvämlighetskänsla kring att enbart vara med de ”egna”. Ytterligare en anledning kan enligt Ericson vara undvikandet av den så kallade kognitiva stressen, orsakad av olika källor som utmanar den egna synen på konflikten såväl som synen på sig själv och motståndaren. (Ericson 2001: 68-70) Man kan i en konfliktsituation se behovet av att finna vägar till det som kan förena, utan att bortse från det som skiljer och utan att behöva inta en ”utifrånposition”; en utmaning som kan uppfattas som en grundsten i det interreligiösa samarbetet.

2.4 Kritik mot interreligiös dialog

Den främsta kritiken mot en interreligiös dialog fokuserar på att förespråkandet och utformandet av dialogen oftast sker ”ensidigt”, och att endast vissa perspektiv dominerar agendan. Det omfattar framför allt en kritik mot att den interreligiösa dialogen domineras av kristna initiativ, vilket många ser som en form av neo-imperialism i syfte att omvända andra

religionstraditionerna. (Hick 2005: 7f)¹⁰ Denna kritik kommer jag dock inte att behandla i fallstudien, då samhället i Nordirland domineras av kristna traditioner. Gällande ekonomisk och social makt så är kristendomen enligt McCarthy den dominerande religionen i världen, och eventuell misstänksamhet och brist på intresse bland de som kallats till ett interreligiöst samarbete måste förstås utifrån denna bakgrund. Uppriktiga interreligiösa möten bör på allvar hantera denna kritik kring historiska och nutida maktarrangemang, och en lämplig förståelse för de maktlösas position är en förutsättning för dialog. (McCarthy 1998: 107f)

Hick diskuterar hur man bör vara medveten om att det existerar ett annat alternativ till frågor om religion och dess problematik; den ”agnostiska” synen på religion och dess attribut som enbart produkter av den mänskliga fantasin. Hur ska man involvera och relatera till icke-troende i den interreligiösa dialogen? (Hick 2005: 11) Risken finns att den interreligiösa dialogen inte lyckas inkludera alla grupper i samhället som är involverade i och påverkade av de moraliska och sociala problemen, och att exempelvis försoningsgrupper som arbetar utifrån interreligiösa eller ekumeniska grunder utvecklar en exkluderande attityd till de som inte delar gruppens analyser och perspektiv.

Inte heller utgör den interreligiösa dialogen någon garanti för främjandet av förtrolighet och ömsesidig förlåtelse. Liksom vi bara kan tala ett språk i taget kan vi endast uttrycka oss i ett specifikt religiöst språk, vårt eget, och vi förstår därmed och dömer andra religiösa språk utifrån detta. Kritiker hävdar således att det är en omöjlighet att förstå religion utifrån en form av universellt religiöst språk som det så ofta talas om i en interreligiös dialog, och det medför således en omöjlighet för dialogen att tjäna sina ursprungliga mål och syften. Ett ytterligare steg kan vara ett argument om att det interreligiösa samarbetet i sig bidrar till skapandet av ömsesidiga exklusiva identiteter, eftersom gruppsolidaritet kan förstärkas genom definierandet av ”självet” i opposition till den ”andre”, och olikheter snarare än likheter upptäcks och fokuseras på. (Knitter 2005: 28f, Ford 2005: 15) Gopin påpekar att en naiv inställning till religionens möjligheter i en konfliktlösning kan leda till ett stort misslyckande i dialogen, eftersom många religiösa värderingar enligt honom är bundna att stå i motsats till varandra, speciellt gällande värderingar kring fred och rättvisa. (Gopin 1997: 24)

¹⁰ John Hick är religionsfilosof och teolog, med doktorstitlar och professor emeritus från ett flertal universitet, bl.a. Uppsala universitet.

3. Fallstudie: interreligiös dialog i Nordirland

[...] our common humanity is our true identity which comes first and foremost [...] and that, since everyone is the same under God the Christian has a *responsibility for every person*, regardless of religion, nationality, race, sex or class. The obligation to care for those who are different, and even for those considered enemies [...]. (Ericson 2001: 409)

Jag inleder detta kapitel med en kort historisk bakgrund av det nordirländska samhället fram tills fredsavtalet 1998, för att sedan undersöka religionens roll i denna och fram tills idag. Därefter undersöker jag, utifrån diskussionen i kapitel två, problematiken med att i Nordirland förespråka religionens roll i lösningen av problemen i samhället genom en interreligiös dialog.

3.1 Historisk bakgrund

The Troubles är inte de enda våldsamheterna i Nordirlands historia, dock de mest uppmärksammade. Det har förekommit många uppror och motsättningar mellan briter och irländare – men även långa perioder av fred och ett visst samarbete – alltsedan briterna från 1100-talet och framåt ökade sina anspråk på den irländska ön samt introducerade protestantismen. Den så kallade ”Plantation”, bosättningen av skottar och briter på konfiskerad irländsk mark, och ”the Penal Laws”, lagar införda i slutet av 1600-talet innehållandes bland annat en exkludering av katoliker från den statliga administrationen samt förbud mot deras utbildning av religiösa ledare, utgör några exempel på händelser som tillsammans med andra faktorer i historien legat till grund för uppror, våld och segregering. (Ericson 2001: 115f; O’Leary och McGarry 1996: 55ff) De rivaliserande ideologierna kring nationalism och unionism¹¹ som uppstod på 1800-talet skedde enligt Ericson i samband med en ökad polarisering mellan katoliker och protestanter; det protestantiska samhället stärktes av inre krafter¹² men kände även av en alienering från den irländska kulturen och nationella identiteten, som mer och mer identifierades med romersk katolicism. (Ericson 2001: 116ff)

1921 delades Irland in i the Irish Free State, och provinsen Nordirland, där sedan the Irish Free State 1949 kunde deklarerar sig som republiken Irland och därmed helt frigöra sig från Storbritannien. I Nordirland, där befolkningen bestod av en tredjedel övervägande

¹¹ Övergripande så sökte nationalisterna självständighet för en irländsk republik, medan unionisterna ville behålla unionen med Storbritannien.

¹² Exempelvis The Orange Order var en stark kraft som stödde de protestantiska intressena bland annat i kampen om land i rurala områden, och Orden har ännu idag många medlemmar och aktiviteter. De ses som ”Christ-centered, Bible-based and Church-grounded”, och förbjuder bland annat medlemmar att gifta sig med katoliker samt gå i katolska mässor. Många framstående politiker har varit och är medlemmar i orden, som enligt Mitchell spelat en nyckelroll i den institutionella interaktionen mellan unionism och protestantism. (Mitchell 2006: 49)

nationalistiska katoliker, och två tredjedelar övervägande unionistiska protestanter, blev det protestanterna som erhöll det permanenta styret över provinsen. Nordirlands katoliker tenderade att hålla en viss distans till den nya staten, men blev även socialt och ekonomiskt missgynnade på olika sätt. (Ericson 2001: 118f) Perioden efter andra världskriget kom ändå att kallas "the era of good feelings", då de ekonomiskt missgynnade bland annat fick ökade möjligheter till högre utbildning, den katolska arbetslösheten minskade, bättre kontakt med den irländska republiken upprättades, och initiativ till utvecklingen av industrin och infrastrukturen påbörjades. Dock fortsatte diskrimineringen av katoliker, och i slutet av 1960-talet grundades *Northern Ireland Civil Rights Association* (NICRA), som tillämpade strategier av icke-våldsamma konfrontationer, organiserade möten och marscher, men som med tiden även utvecklade en mer radikal falang. Anspråken koncentrerades kring social rättvisa och "brittisk standard" för alla i samhället, men undvek att nämna konstitutionella frågor, vilket ändå fick vissa protestanter att se på rörelsen som en republikansk komplott med det ultimata målet att underminera delningen av den irländska ön. Oppositionen växte bland protestanter mot premiärministerns reformer om att möta NICRAs krav, och konfrontationer och uppror bröt ut i samband med marscher i Belfast och runt om i provinsen. (Ericson 2001: 120f) Det utgjorde inledningen på The Troubles, och de kommande åren präglades av målinriktade och slumpmässiga attacker på såväl paramilitärer, brittiska soldater, IRA-medlemmar som på civila från båda sidor (Ericson 2001: 122f), och sammanlagt dödades cirka 3 600 personer mellan 1969 och 1998. Flera försök till politiska lösningar mellan de största partierna gjordes under åren, och 1994 proklamerades eld upphör av IRA samt lojalistiska paramilitärer, och 1998 skrev de politiska parterna under *Belfast Good Friday Agreement*. Det har dock förekommit mycket motstånd mot överenskommelsen från båda sidor i konflikten, med uppror i hela provinsen som följer. Samma år utfördes exempelvis en bombattack i Omagh som dödade 28 civila från alla religiösa och politiska sidor. (Ericson 2001: 123-126)

3.2 Utgångspunkter för en interreligiös dialog i Nordirland

En viktig del av det interreligiösa arbetet och som uppmärksammades i kapitel två, är definierandet av religionens roll i och påverkan på samhället och de sociala och moraliska problem som dialogen ämnar hantera, och hur relationen ser ut mellan religionen och övriga dimensioner i samhället. Ses religionen som en primär motiverande kraft till olika problem; som en del av en symbolisk markeringsprocess; eller som enbart en gränsmarkör som i själva verket reflekterar mer fundamentala sociala, politiska eller etniska olikheter?

3.2.1 Religionens roll i historien

[...] one ought not look to religion for purposes other than its own. [...] People who look to religion as a help in resolving conflicts always feel they have the best motives anyone might think of. But it is always an abuse of religious faith to make it an instrument for something else. (Helmick 2001: 81f)¹³

Lambkin ifrågasätter hur man ska lyckas förbättra relationerna i Nordirland; när vi enligt honom befinner oss i en tid där konflikten ännu inte är kapabel till att tolkas i sin helhet, hur ska man då kunna skapa långsiktiga lösningar utan att upprepa misstagen i historien? (Lambkin 1996: 1f) Svårigheter med att definiera religionens roll i bakgrund och konflikt innebär således svårigheter med definierandet av dess roll i lösningen, inom ramen för den interreligiösa dialogen. Mitchell menar att diskussionen framför allt är problematiskt på grund av de olika tolkningar kring definitionen av religion, vad det har för olika betydelse för olika människor, hur man ska relatera religionen till politik etc. Medan vissa betonar vikten av doktriner så argumenterar andra för att religionens signifikans i samhället är ett resultat av kyrkornas position som mäktiga politiska aktörer. (Mitchell 2006: 5, 10)

I Nordirland uttryckte de första gemensamma uttalandena av ledare från de största kyrkorna¹⁴ i samhället att The Troubles inte var en form av ”heligt krig” eller att splittringarna grundades på religiösa olikheter mellan kristna utan snarare berodde på historiska, politiska och sociala faktorer. Senare uttalanden i mitten av 1970-talet erkände de existensen av en religiös dimension av konflikten, men enligt Lambkin kunde kyrkorna inte komma till konsensus kring kraftfullheten i denna dimension, i vilken grad den speglades bland individuella kristna, eller dess egentliga betydelse i relation till övriga sociala och politiska faktorer. (Lambkin 1996: 11f, Ericson 2001: 231)

Som dock kan utläsas ur den historiska bakgrunden har religionen på olika sätt influerat och använts i det nordirländska samhället, ända sedan britternas ankomst och introducerandet av protestantismen. Men motsättningar och konflikter har sällan enbart en orsak, och Nordirland har i sin historia en mängd faktorer som influerat samhället utöver religion; etnicitet, nationalitet, ekonomi, kolonialism m.fl. (Lambkin 1996: 8, Wells 1999: 2f¹⁵) Flera av författarna jag använt mig av hävdar att religion i Nordirland i grund och botten sällan handlat om religion i sig, istället har den religiösa identiteten utgjort den främsta

¹³ Raymond G. Helmick är verksam inom konfliktlösning vid Department of Theology, Boston College. Han har agerat medlare i bl.a. Nordirland, Israel/Palestina, Libanon, och Östra Timor. (Helmick&Petersen 2001: 425)

¹⁴ Hit räknas den romersk katolska kyrkan, den presbyterianska kyrkan, Church of Ireland samt metodistkyrkan.

¹⁵ Ronald Wells är professor i historia vid Calvin College, Michigan.

bestämmande faktorn till *nationell* identitet och agerat som ett centralt särdrag, som en ”badge of difference”, i den irländska politiken.

There are conflicts in which the parties are separated by a difference in religious identities but in which neither the government nor the rebel group has made explicit religious demands regarding the basic contested resource. The conflict in Northern Ireland between the British government and the Irish Republican Army is a well-known example of this type of conflict. Although the fault lines in the conflict are between different religious traditions, it is commonly argued that these types of conflicts should not be classified as religious. (Svensson 2007: 939)

Den etno-nationella mobiliseringen under 1800-talet följde i princip de religiösa linjerna, och katolska och protestantiska identiteter har ända fram till idag mer använts som tester för lojalitet; för irländsk nationalism eller den brittiska monarkin. (Helmick 2001: 81f, Mitchell¹⁶ 2006: 2, Coakley¹⁷ 2007: 577) Muldoon *et al* ser på Nordirlandkonflikten som sprungen ur konkurrerande positioner mellan två etno-nationella grupper, där religionen främst agerat som en socialt determinerande skiljelinje. Det är kring religion och nationalitet som det skiljer sig mest åt gällande olika dimensioner, och de två faktorerna kan även associeras med en mängd andra faktorer; gruppstatus, politisk strävan, ekonomi etc, samt till den breda sociala segregeringen i samhället genom sina resurser att urskilja ”in-group” från ”out-group”. (Muldoon *et al* 2007: 90, Mitchell 2006: 1f) Religion har enligt Helmick på detta sätt åstadkommit ett dystert rykte bland de som arbetar med konflikttransformering och konfliktlösning, och menar att det idag existerar ett etablerat antagande att religiösa trosförbindelser samt identifieringen med en religiös tradition främjar ytterligare splittringar, hat och våld. (Helmick 2001: 81f) Dessa antaganden bör dock sättas i kontrast med argumenten om att konflikten i Nordirland ändå till en viss del präglades av religionens positiva budskap om fred och försoning. Enligt Smyth har det observerats en anledning till varför våldet inte var kraftigare under The Troubles:

[...] the way that Christians and their Churches have chosen consistently to seek to cut cycles of vengeance by calling for and practising non-retaliation and forgiveness and the fact that the Gospel message of forgiveness has significantly penetrated Irish life, and its practice – particularly by many victims and their families – has had social and political effects. (Smyth 2001: 321)

Argumenten finns dock att den irländska historien tenderar att vara sönderriven av sekteristiskt hat, men utan att underskatta de sekteristiska våldsamheterna i den Nordirländska

¹⁶ Claire Mitchell är verksam vid Queen’s University i Belfast, och forskar främst kring religion och politik, och dess förändringar över tid. Hon har även samarbetat med Irish School of Ecumenics.

¹⁷ John Coakley är verksam vid School of Politics and International Relations vid University College Dublin. Hans specialområden är bl.a. irländsk politik, komparativ politik och etniska konflikter.

historien så menar Ford att det även finns bevis för möjligheterna för katoliker och protestanter att samexistera och utveckla ett samhälle med politiska, ekonomiska och religiösa institutioner som, med undantag, fungerade relativt effektivt. Det skedde en anpassning till den något ovanliga situationen av två rivaliserande kyrkor i samhället, och Ford hävdar att det förekom en annan sorts kamp; den om att finna en gemensam grund mellan de motstridiga förutsättningarna för att möjliggöra en ömsesidig anpassning mellan den protestantiska staten och den katolska majoritetsbefolkningen. (Ford 2005: 12)

Det är således fortfarande omdebatterat exakt vilken betydelse religion har haft i det nordirländska samhället. Det är väsentligt att den interreligiösa dialogen uppmärksammar dessa olika roller, och drar lärdom från historien i syfte att möjliggöra skapandet av långsiktiga lösningar på sociala problem. Både i de religiösa institutionernas och i de enskilda organisationernas försök till interreligiösa samarbeten är det således relevant med en viss självkritik; hur definierar de sin egen roll i samhället – ser de sig själva enbart som en del av lösningen eller även som en del av problemet, och vilken hänsyn tar de till religionens eventuella destruktiva roll och på övriga dimensioner av konflikten. Risken finns att förespråkarna för en interreligiös dialog har naiva förhoppningar vad en dialog egentligen kan åstadkomma:

They seemed to think that the Churches could work miracles of which the secular world was incapable. In this expectation they were exaggerating the religious element in the conflict; they thought that, if Roman Catholic and Protestant churchmen said the same thing, there would be nothing left to fight about. (Lambkin 1996: 11)

3.2.2 Religiösa institutioner

En specifik diskussion om de religiösa institutionernas del i historien och konflikten kan ytterligare belysa problematiken kring utgångspunkten för den interreligiösa dialogen, främst när det gäller en dialog på institutionell nivå. Enligt Ericson gick trenden i samband med The Troubles mot ett ökat ekumeniskt samarbete mellan de olika kyrkorna i samhället, trots den ökade polariseringen mellan katoliker och protestanter. Detta samarbete innefattade dock vissa begränsningar; å ena sidan fördömde det paramilitärt våld, bekräftade varje enskild grupp rätt till att fredligt uttrycka sina åsikter samt förespråkade ökat minoritetsskydd och en utveckling av kontaktnätet bland olika skolor, men å andra sidan gjorde det motstånd mot initiativ som ansågs ”gå för långt”: integrerade skolor, delad bön, katolsk-protestantiska blandäktenskap etc. (Ericson 2001: 231)

En utmaning för de religiösa institutionerna är enligt Smyth hanteringen av dels den historiska ömsesidiga ignoransen och fördomarna i relationen mellan varandra, och dels de anklagelser om att många av dem hade en betydande roll i separeringen och diskrimineringen av befolkningen främst under konflikten. (Smyth 2001: 343f)

The churches had a big part in dividing people because they provide a place for people to go on Sunday but they also provide social things for them to do [...], and they can provide a whole lifestyle for people so that they can stay with their own kind of people [...]. (Muldoon et al 2007: 97)

Undersökningar visar enligt Smyth på att de institutionella kyrkorna genom sina separata strukturer och praktiker både reflekterade och förstärkte rådande politiska och samhällliga splittringar, och att den teologiska uppmärksamheten kring prästerskap utnyttjades för att upprätthålla status quo snarare än för att främja en försoning mellan samhällena. Möten mellan de två komuniteterna accepterades generellt, men Smyth hävdar att det fanns en utbredd reservation kring ytterligare interreligiösa möten och ekumenik. Kyrkornas traditionella strukturer förändras inte på kort tid, och Smyth påpekar att "trenden" var att först invänta den andres utveckling innan man själv agerade. (Smyth 2001: 342ff) Detta kan man dock sätta i kontrast med Kuesters diskussion kring de religiösa identiteternas ständiga förändringsprocess som samverkar med den specifika kontexten. Om individernas religiösa identiteter konstant omformas borde således även de religiösa institutionerna till en viss del göra detta, om än något långsammare än de individuella identiteternas transformeringar.

En eventuell känsla av alienering från sin egen kyrka i en konflikt kan ytterligare bidra till tappat förtroende och antipati mot den interreligiösa dialogen. Den enligt Smyth ofta uttryckta ursikten från religiösa auktoriteter att de inte "har råd" att gå för långt i interkyrkliga relationer av rädsla för att fjärma medlemmar i sin egen församling håller dock inte längre, och Smyth menar att det under konflikten fanns många exempel på kyrkor där medlemmarna sökte ta del av ekumeniska initiativ – med eller utan stöd från sina präster. (Smyth 2001: 343) Även Helmick noterar just förekomsten av en alienering från de religiösa institutionerna – och inte tvärtom – bland många människor som med erfarenheter av våld och förluster sökte engagera sig i försoningsprocessen. De upplevde enligt honom det som att deras kyrkor som institutioner hade misslyckats med att bidra till en lösning och läkning av motsättningarna, och det som borde ha varit hjärtefrågan för de religiösa institutionerna blev istället en uppgift för de enskilda individerna att själva agera utifrån principer om försoning och förlåtelse. (Helmick 2001: 90) Detta visar på många av de religiösa institutionernas misslyckande att på

flera områden utgöra goda förebilder i samhället, och tendensen till att istället främja en interreligiös dialog på individnivån. Att kyrkorna anklagas för att ha en del i separationen och diskrimineringen kan utgöra en väsentlig anledning till varför den interreligiösa dialogen är relevant, men det kan även underminera dialogens mål och syften på grund av ett eventuellt förlorat förtroende från befolkningen, som bör vara den främsta måltavlan i den interreligiösa dialogen. Det kan därmed ses som en svaghet i dialogen om dess resultat inte får önskad genomslagskraft på grund av misstro från befolkningen.

3.2.3 Befolkningens inställning till religion och identitet

Som Grelle inledningsvis diskuterade; att utesluta religionen i en analys av politiska och sociala problem kan ha en förödande faktor på ett samhälle som fortfarande, av olika anledningar, till en viss del identifierar sig utefter religion. Muldoon *et al* menar att majoriteten av både protestanter och katoliker fortsätter att kategorisera sig själva utifrån de två dominerande religionsinriktningarna. Data från *Census* år 2001 visade att 84 % av befolkningen identifierade sig själv med en religiös grupp, och i *The Northern Ireland Life and Times Survey* från 2003 framkom att endast 8 % av de svarande valde att inte identifiera sig utifrån religion. (Muldoon *et al* 2007: 91) Muldoon *et al* identifierar dock tecken på svårigheten med att utläsa religionens egentliga betydelse för människor, som bland annat framkom när många av de unga personerna i deras undersökningar¹⁸ uttryckte en tro att nationalitet och religion var utbytbara; när de frågades specifikt om sin nationalitet och religion svarade de på frågan utan att skilja mellan dessa två, eller föreslog att de var likvärdiga. (Muldoon *et al* 2007: 98) Detta utgör troligtvis ett arv från Nordirlands komplexa bakgrund, där religionen inte alltid varit den direkta orsaken till olika frågor och problem, utan har snarare många gånger använts som ett instrument av religiösa och politiska ledare i syfte att fastställa lojalitet och makt. Enligt Muldoon *et al* framhöll majoriteten av undersökningsslagarna den fortsatta betydelsen av både religiös och nationell identitet, men uttryckte även en acceptans av mångfald och olikheter associerade med eller rättfärdigade i den religiösa kontexten, och en fokusering på den gemensamma grunden och de värderingar alla i samhället delade.¹⁹ (Muldoon *et al* 2007: 94)

¹⁸ Undersökningarna baserades på intervjuer med et 20-tal vuxna samt uppsatser skrivna av 115 ungdomar mellan 13 och 17 år.

¹⁹ Projektet "Moving Beyond Sectarianism" vid Irish School of Ecumenics är ett exempel på ett initiativ som syftar till att uppmana katoliker och protestanter att uttrycka sina respektive olikheter kring religiösa seder och politiska strävanden, och diskutera dessa öppet i en dialog. Människor kommer då enligt O'Hara till en punkt där

Befolkningens attityd och vilja till samarbete kan ses som en grundsten i den interreligiösa dialogen, på både den individuella och den institutionella nivån. En interreligiös dialog i Nordirland kan problematisera religionens roll i samhället och dra lärdomar från historien i syfte att söka skapa långsiktiga lösningar för samhällets utveckling, men kan även främja ett överkommande av de ännu existerande negativa inställningarna till, misstänksamheten mot och okunskapen om ”de andra”; det vill säga katoliker respektive protestanter. I *The Northern Ireland Life and Times Survey* från 2006 var svaren samstämmiga på frågorna om hur mycket respekt som fanns för den katolska respektive protestantiska kulturen och traditionen; ca 65 % ansåg sig ha respekt för den katolska respektive protestantiska kulturen, medan ca 30 % svarade att de hade lite respekt, och omkring 5 % att de har nästintill ingen respekt för den andra kulturen. Svaren var även samstämmiga kring frågorna om hur mycket kunskap som fanns om den andra kulturen; hälften menade att de hade stor kunskap, 40 % att de hade liten kunskap och 9 % att de nästan inte hade någon överhuvudtaget. Risken finns att ett sådant informationsvakuum skapar ytterligare stereotyper och förmodar, vilket i sig utgör en stark anledning till varför en interreligiös dialog är viktigt i Nordirland. Dialogen kan således försöka fylla en positiv funktion i försöken att överkomma negativa stereotyper, framför allt med grund i att människor efter konflikten trots förändringar i det politiska landskapet tenderar att fortsätta identifiera sig kring religion. Samtidigt kvarstår dock de tidigare nämnda problemen kring religionens faktiska roll och koppling till övriga faktorer i samhället.

de kan säga till varandra: ”We recognize we don’t agree, and we want to continue to be friends. We don’t want to fight, but we don’t want to trade in our beliefs and views either”. I de ”traditionella” försoningsmodellerna diskuteras enligt O’Hara sällan skiljaktigheter inom just dessa områden, att det i dessa likväl som i vardagslivet i de olika komuniteterna, existerar en form av osynlig gräns som definierar vad människor säger och gör: ”Nobody talks about it, but everybody knows it. You know where to go, where not to go; what to say, what not to say”, I ”normala” tider kan denna linje hjälpa protestanter och katoliker att samexistera, men i oroliga tider får den svårt att hantera avvikelser från det ”normala”. De ”traditionella” försoningsmodellerna följer ofta linjen ”let’s all get together and get to know each other”, som många gånger dock inte lyckas reducera gruppstereotyper utan snarare får människor att göra undantag från regeln: ”I don’t like Catholics, but Seamus is OK”. (O’Hara 1997)

3.3 Makt och representation

Whilst the churches have often spoken out against violence, their main interest through conflict was to locate themselves in the political mainstream of their respective communities, providing comfort, support and sometimes political empathy for their members. (Mitchell 2004: 239)

Grelle och Kuester uppmärksammade i kapitel två hur den interreligiösa rörelsen utgör en deltagare i kampen om moralisk och politisk makt, och att maktrelationer ständigt är närvarande både i de enskilda religiösa identiteterna samt det interreligiösa mötet. Ett centralt tema i Mitchells bok är just hur religionen setts svara på makt och politik, där dess betydelse i det sociala och politiska livet ter sig som ebb och flod beroende på den förändrade kontexten, samt olika kriser och problem. När den politiska sfären är stabil och relativt förutsägbar kan religionen bli mindre politiskt relevant, men den ligger ofta kvar under ytan i samhället redo att återuppstå i problematiska tider, som enligt Mitchell ofta skett i Nordirland. (Mitchell 2006: 2f) En relevant följdfråga är vad konsekvenserna för den interreligiösa dialogen blir om de religiösa institutionerna – oftast deltagarna i dialogen – har nära kopplingar till den politiska sfären. Idén att människor skulle kunna identifiera sig själva kring politik utöver en referens till en specifik religiös kommunitet nämns enligt artikeln ”Managing Sectarianism” inte som en möjlighet, än mindre som en önskan, i olika deklamationer och dokument i Nordirlands historia. (Managing Sectarianism 1995: 3f) Som den historiska bakgrunden visade har religionen ofta följt politiska strömningar, utgjort lojalitetstest och därmed splittrat befolkningen. Kan en begränsning för den interreligiösa dialogen utgöras av initialt förutfattade meningar om deltagarnas politiska bakgrund och identitet?

Resultatet av religionen som en av de centrala dimensionerna kring sociala skillnader i Nordirland blir enligt Mitchell att religionen får en hög politisk signifikans, och menar till exempel att det än idag är vanligt att kyrkor samarbetar med politiker för att representera unionistiska eller nationalistiska politiska strömningar. Både de religiösa institutionerna och politikerna är medvetna om betydelsen av detta förhållande, och söker förstärka det för att expandera sin egen styrka. Eftersom religion fortsätter att bidra till skapandet av social identitet, så bibehåller därmed kyrkorna sin sociala influens. (Mitchell 2006: 1) Enligt Morgan är det relevant att minnas att kyrkliga ledare har varit, och fortfarande är parter i kampen om Nordirlands framtid. Kyrkorna på båda sidor söker politisk makt, och att staten ska reflektera deras religiösa livssyner och teologiska övertygelser. (Morgan 1997) Att Ian

Paisley²⁰ som politisk ledare citerande följande av Martin Luther under The Troubles visar enligt mig på den tydliga kopplingen som fanns (finns) mellan politik och religion:

I can hardly pray when I think on them [the Papists²¹] without cursing. I cannot say, Hallowed be thy name, without adding, Cursed be the name of the Papists, and of all those who blaspheme God! If I say, Thy kingdom come, I add, Cursed be the Popedom, and all kingdoms that are opposed to Thine! If I say, Thy will be done, I add, Cursed be the designs of the Papists, and of all those – may they perish! – who fight against Thee! (Ford 2005: 11)

Problematiken kring representation i dialogen som Kuester diskuterade blir aktuellt även i Nordirland; främst på grund av de strukturella olikheterna inom de katolska respektive protestantiska institutionerna. Bennett identifierar den romersk katolska kyrkan som en tydligt organiserad hierarki, medan den protestantiska komuniteten enligt honom är djupt fraktionerad och autonom, samt saknar en central enhet som kan utgöra en part i dialogen. Han menar att detta kan ha utgjort en anledning till varför inte fler engagemang kring interreligiöst samarbete genomfördes under konflikten, och även till det faktum att mycket arbete med ”the single identity”, en identifiering av den egna enheten, bör genomföras innan man kan påbörja en dialog med andra. (Bennett 1999)²²

3.4 Interreligiös dialog efter konflikten

En del av de begränsningar som uppstår i en interreligiös dialog efter en konflikt har på olika ställen i fallstudien redan behandlats. En aspekt som togs upp i kapitel två var avgörandet när det är lämpligt att etablera en dialog, och hur den bör genomföras med utgångspunkt från deltagarnas olika perspektiv på bakgrund och konfliktorsaker, deras agerande i konflikten samt den diskriminering och segregering som ofta tenderar att prägla ett samhälle efter en konflikt. Som hela denna fallstudie ämnar belysa är det mycket man bör tänka på vid en interreligiös dialog, speciellt i en konfliktkontext. Olika minnen, erfarenheter och förluster problematiserar dialogens försök att hitta gemensamma nämnare och strategier för samarbetet. Attityden till ”den andre” spelar en stor roll; och ett av den nordirländska försoningsprocessens viktigaste uppgift är att överkomma negativa konfliktattityder och

²⁰ Ian Paisley är en kontroversiell pastor och grundare till den konservativa och evangeliska Free Presbyterian Church, samt Democratic Unionist Party (DUP). Han har förespråkat en blandning av evangelisk och religiös rättroghet, politisk konservatism och ett starkt försvar för unionen, såväl som ett motstånd till katolicismen som han anser vara falsk och stå i motstånd till frihet. (Mitchell 2001: 49f)

²¹ Nedsättande term för katolik.

²² I artiklarna av Bennett, Lampman, Morgan, O’Hara och Sciranka förekommer inga sidnumreringar.

utmana strukturerna av separation samt den eventuella ovilligheten bland människor att tala och interagera med ”den andra” sidan. De respektive komuniteterna och kyrkorna uppmanas att välkomna mångfalden och bli en del av lösningen snarare än en del av problemet.²³ (Ericson 2001: 231, 403) Frågan är när samhället är redo att påbörja en försoning, har minnena och såren hunnit läka så att en fokusering på att möta ”den andre” är möjlig? Lampman hävdar att många uppfattar utmaningen med försoning som så pass skrämmande att de skyggar för själva termen, och vissa ser kanske ingen anledning till att ha dialoger överhuvudtaget. Minnet, både det individuella och kollektiva, är en mäktig faktor som kan utgöra ett stort hinder i den interreligiösa dialogen i Nordirland (Lampman 1999), där Smyth menar att minnena om erövringar och offer, förräderier och heroism fortfarande är starka. Varje grupp i samhället minns separat, fragmentariskt och med partiskhet, och utmaningen ligger i att gå utöver dessa selektiva minnen. (Smyth 2001: 326) På senare år har det enligt Smyth dock framträtt betydelsefulla individer och grupper som söker försona minnen och skapa en gemensam berättelse kring historien och konflikten. Processen av att berätta och lyssna förstärks av bidrag från grupper som till exempel the Interchurch Group on Faith and Politics, som regelbundet möter politiska och religiösa ledare och förespråkar en ny förståelse av samhället, genom bland annat dialog. (Smyth 2001: 327)

3.4.1 Segregering

En motvilja mot att interagera med den som ses som eller har setts som fienden förstärks ofta om samhället även präglas av en omfattande segregering, någon som kan identifieras i Nordirland. I Muldoon *et al* rapporterade alla de intervjuade om erfarenheter av omfattande segregering och social splittring i deras egen vardag och omgivning, bland annat nämnde tre katolska intervjupersoner att de aldrig riktigt hade träffat en protestant under deras uppväxt i ett specifikt katolskt område (Muldoon *et al* 2007: 93), en företeelse som även Bennett identifierar. Han beskriver samhällets indelning i katolska och protestantiska enklaver, ofta separerade av så kallade ”Peace Walls”, som den ”fysiska manifestationen av sekterism”. Han

²³ Ett exempel på en ekumenisk organisationerna som arbetar med försoning är Corrymeela Community, en av de största i Nordirland och som startades redan 1965, således innan the Troubles bröt ut. Den består av katoliker och protestanter som anser sig själva blivit sammankallade som ”The Instrument of God’s Peace” i kyrkan och i hela världen. Ett centralt tema i grundandet av Corrymeela uttrycktes som det ofrånkomliga faktumet av ett splittrat samhälle, och framför allt en splittrad kyrka. Genom sitt arbete söker de vara ett tecken och en symbol som katoliker och protestanter kan dela i ett gemensamt ”witness and ministry of reconciliation”. Majoriteten av Corrymeelas medlemmar utför arbetet lokalt där de bor och arbetar, genom sina kyrkor och i olika sociala och politiska sammanhang, för att genom möten, dialog och lärande i de olika samhällena kunna avlägsna ignorans, fördömar och rädsla och istället främja en ömsesidig respekt, tillit och samarbete mellan människor. (*Northern Ireland Community Relations Council*, <http://www.nicrc.org.uk/>; Ericson 2001: 231)

menar dock att de flesta människor inte vill att murarna ska rivas – på vissa ställen har de utökats – eftersom de ses som en trygghet främst efter vapenvilorna. (Bennett 1999) Ett briefing paper om Nordirland från 2007 rapporterar om att cirka 90 % av bostadsområdena är segregerade, och endast 5.5 % av grundskoleeleverna gick år 2006 i integrerade skolor. Majoriteten av dessa barn har mixade föräldrapar, och de integrerade skolorna tenderar även att locka fler katoliker som av olika anledningar alienerats från sin kyrka. Ca 10 % av alla äktenskap i Nordirland beräknas vara mellan blandade protestantiska och katolska par, och de i Muldoon *et al:s* undersökning som tillhörde denna kategori rapporterade om fördomar, stigmatisering och avståndstagande även från deras respektive familjer. Under åren sedan vapenvilorna beräknas nästan 14 000 människor ha tvingats lämna sina hem för att på grund av diverse skrämeltaktiker försöka hitta alternativa boenden. (Muldoon et al 2007: 93, 96f; Stevens 2007)

Den utbredda segregeringen kan således utgöra en begränsning för den interreligiösa dialogen, främst på grund av den redan nämnda rädslan och misstänksamheten mot ”den andre”. Den bidrar inte till spontan kontakt mellan de olika samhällsgrupperna, utan upprätthåller snarare det informationsvakuum som riskerar att skada en positiv samhällsutveckling. Det är dock där behovet av dialog bör vara som störst, och undersökningar visar att en majoritet av befolkningen har en positiv inställning till integrering; 79 % av de svarande i *The Northern Ireland Life and Times Survey 2006* uttryckte att bättre samhällsrelationer kommer av ökad interaktion och mixning mellan de olika grupperingarna.

4. Sammanfattning

Syftet med denna uppsats var att problematisera den ofta antagna åsikten att en dialog mellan olika religionstraditioner kan skapa enhet, samstämmighet samt en stadig grund för att lösa sociala problem, såsom diskriminering, fördomar, segregering och motsättningar. Nordirland valdes som fallstudie på grund av att religionen där anses ha en betydande roll i historien, och på den intressanta aspekten att det faktiskt inte är två separata religioner som utgjort grunden för splittringen i samhället, utan snarare två olika inriktningar inom samma religion. Jag har dock inte någonstans i min undersökning noterat ett starkt argument för att överkommandet av motsättningarna i det nordirländska samhället skulle passera smidigare på grund av att det ”bara” rör sig om att två riktningar inom samma religion har delat upp befolkningen. Dessa riktningar tenderar istället att ha tillskrivits ännu mera olikheter genom historiens förlopp; att det nu inte handlar om själva de teologiska skillnaderna utan snarare om religionens användning för diverse politiska och sociala syften och intressen.

Min slutsats är att religionen kan ha en värdefull roll i lösningen av konflikter och överkommandet av negativa stereotyper, fördomar och diskriminering, att då de flesta religioner anammar pacifistiska budskap och förespråkar kärlek, fred och rättvisa i världen, kan gränsöverskridande samarbeten fylla en positiv funktion i samhället. Det är dock problematiskt att godta denna funktion som den ultimata lösningen på konflikter och problem, även i samhällen där religionen på olika sätt tenderar att präglade både den offentliga och privata sfären. Man bör inkludera andra faktorer som samverkar med religionen, i Nordirland blir detta extra tydligt utifrån redogörelsen av den historiska bakgrunden. Religionen har haft en viktig roll i historien, men det har sällan handlat om religion *i sig*, religionen har snarare använts som ett verktyg för att identifiera befolkningens lojalitet och ytterligare befästa de existerande splittringarna. Man bör inte analysera religionens roll utan att relatera till hela kontexten, till andra faktorer såsom etnicitet, politik, ekonomi, segregering etc. Att arbeta med en försoningsprocess utifrån tron att problemen kan lösas med hjälp av religionen, innebär att man går miste om analysen av betydelsen av de övriga dimensionerna i samhället, som i sig samverkar med religionen och på det viset definierar dess betydelse. Religion är sällan eller aldrig en separat företeelse i ett samhälle.

Maktrelationer har och är fortfarande närvarande i den religiösa kontexten i Nordirland, och det hävdas bland annat att de religiösa strukturerna förstärkt och upprätthållit de sociala splittringarna i samhället, att de sökt utöka sin makt genom att ta hjälp av de politiska inriktningarna. Både religiösa och politiska auktoriteter har varit medvetna om respektive

påverkan på befolkningen, och har många gånger samverkat för att bibehålla sitt inflytande. Vad får den interreligiösa dialogen för resultat om kyrkan är nära inblandad i politiken? Blir det bland deltagarna ett oundvikligt ställningstagande mellan olika politiska strömningar, och således en ytterligare en separering av religionsinriktningarna?

Även en utbredd segregering i samhället kan utgöra ett hinder för den interreligiösa dialogen, då den inte i första hand främjar en spontan kontakt och strävan efter interaktion mellan katoliker och protestanter. Befolkningen har ännu idag en negativ attityd och misstro till ”den andre”, samt en brist på kunskap om varandras kultur och tradition. En interreligiös kan vara ett lämpligt forum för att informera och diskutera kring de olika religionstraditionerna, men dialogen riskerar även att ytterligare förstärka de religiösa skillnaderna mellan individerna, istället för att se till likheterna bland deltagarna. Det är viktigt med en öppenhet kring olikheterna, och en diskussion om vilken innebörd de verkligen har för individerna och grupperna i samhället.

Det bör således finnas en försiktighet i förespråkandet av en interreligiös dialog i Nordirland, och med tanke på religionens olika funktioner i historien är det relevant att inledningsvis söka fastställa religionens egentliga betydelse, för att undvika upprepningar av misstag samt naiva förhoppningar om vad religionen faktiskt kan åstadkomma. En viss självkritik bland de religiösa aktörerna är avgörande för ett definierande av religionens del i problemet, som i sin tur kan leda till definierandet av religionens del i lösningen.

Med utgångspunkt i uppsatsens resultat kan man ifrågasätta religionens roll som en del av lösningen på problemen i dagens Nordirland, där en alternativ lösning istället kan vara ett undvikande av den starka fokuseringen på religion och istället en uppmärksamhet på den *nordirländska* identiteten, som sällan förespråkats i historien. Har identifieringen utifrån religion en signifikant betydelse för individen, eller är det enbart ett arv från det förflutna där det inte existerat någon stark och engagerande nordirländsk identitet? Denna fråga kan utgöra underlaget för en vidare undersökning av religionens roll i lösningen av nutida problem i det nordirländska samhället.

5. Referenser

- Ariarajah, S. Wesley. 2005. "Power, Politics, and Plurality. The Struggles of the World Council of Churches to Deal with Religious Plurality". I *The Myth of Religious Superiority. A Multifaith Exploration*, red. av Paul F. Knitter, (176-193). Maryknoll, N.Y.: Orbis Books.
- Bennett F. Georgette. 1999. "Tanenbaum Centre for Interreligious Understanding: A Report on Belfast, Northern Ireland", *Journal of Ecumenical Studies*, juni 1999.
- Coakley, John. 2007. "National Identity in Northern Ireland: Stability or Change?", *Nations and Nationalism*, Vol. 13, No. 4, pp. 573-597.
- Ericson, Maria. 2001. *Reconciliation and the Search for a Shared Moral Landscape. An exploration based upon a study of Northern Ireland and South Africa*. Lund: akademisk avhandling.
- Ford, Alan. 2005. "Living together, living apart: sectarianism in early modern Ireland". I *The Origins of Sectarianism in Early Modern Ireland*", red. av Alan Ford och John McCafferty, (8-23). Cambridge: Cambridge University Press.
- Forrester B. Duncan. 2003. "Violence and Non-Violence in Conflict Resolution: Some Theological Reflections", *Studies in Christian Ethics*, 2003; 16, pp. 64-79.
- Gopin, Mark. 1997. "Religion, Violence and Conflict Resolution", *Peace and Change*, Vol. 1, No. 22, pp. 1-31.
- Grelle, Bruce. 1998. "Scholarship and Citizenship: Comparative Religious Ethicists as Public Intellectuals". I *Explorations in Global Ethics. Comparative Religious Ethics and Interreligious Dialogue*, edited by Sumner B. Twiss and Bruce Grelle, (34-72). Boulder & Oxford: Westview Press.
- Helmick, G. Raymond. 2001, "Does Religion Fuel or Heal in Conflicts?". I *Forgiveness and Reconciliation. Religion, Public Policy and Conflict Transformation*, red. av Raymond G. Helmick, S.J, och Rodney L. Petersen, (81-95). Philadelphia och London: Templeton Foundation Press.
- Hick, John. 2005. "The Next Step beyond Dialogue". I *The Myth of Religious Superiority. A Multifaith Exploration*, red. av Paul F. Knitter, (3-12). Maryknoll, N.Y.: Orbis Books.
- Knitter, F. Paul. 2005. "Is the Pluralist Model a Western Imposition? A Response in Five Voices". I *The Myth of Religious Superiority. A Multifaith Exploration*, red. av Paul F. Knitter, (28-42). Maryknoll, N.Y.: Orbis Books.
- Kuester, Volker, 2004. "Who, With Whom, About What? Exploring the Landscape of

- Inter-Religious Dialogue”, *Exchange*, översättning av en föreläsning vid Kampen Theological University, Nederländerna, 28 november 2003. www.brill.nl
- Lambkin, B. K. 1996. *Opposite Religions Still? Interpreting Northern Ireland After the Conflict*. Aldershot: Ashgate Publishing Limited.
- Lampman, Jane. 1999. ”Peace is More Than Hope – It’s a Strategy”, *Christian Science Monitor*, juni 1999.
- ”Managing Sectarianism”, *New Statesman and Society*, augusti 1995.
- McCarthy, Kate. 1998. ”Reckoning with Religious Difference: Models of Interreligious Moral Dialogue”. I *Explorations in Global Ethics. Comparative Religious Ethics and Interreligious Dialogue*, edited by Sumner B. Twiss and Bruce Grelle, (73-117). Boulder och Oxford: Westview Press.
- Mitchell, Claire. 2004. ”Is Northern Ireland Abnormal?: An Extension of the Sociological Debate on Religion in Modern Britain”, *Sociology*, 2004: 38, pp. 237-254.
- Mitchell, Claire. 2006. *Religion, Identity and Politics in Northern Ireland. Boundaries of Belonging and Belief*. Hampshire: Ashgate Publishing Limited.
- Morgan C. Timothy. 1997. ”For God or Ulster?”, *Christianity Today*, oktober 1997.
- Muldoon et al. 2007. ”Religious and National Identity after the Belfast Good Friday Agreement”, *Political Psychology*, Vol. 28, No. 1, pp. 89-103.
- Nationalencyklopedins nätupplaga
- Northern Ireland Life and Times Survey 2006, <http://www.ark.ac.uk/nilt/2006>
- O’Hara, Sarah. 1997. ”In Northern Ireland, Grass-Roots Peace Rises Pew to Pew”, *Christian Science Monitor*, juli 1997.
- O’Leary, Brendan och McGarry, John. 1996. *The Politics of Antagonism: Understanding Northern Ireland*. London and Atlantic Highlands, NJ: The Athlone Press.
- O’Neill, Maura. 1990. *Women Speaking, Women Listening: Women in Interreligious Dialogue*. Maryknoll, N.Y.: Orbis Books.
- Ramsbotham Oliver, Woodhouse Tom, Miall Hugh. 2005. *Contemporary Conflict Resolution. The Prevention, Management and Transformation of Deadly Conflicts*. Cambridge: Polity Press.
- Sciranka S. Staycee. 1996. ”Wee glimmer of Hope in a Troubled Land: Catholic and Protestant Women in Belfast Search for Reason”, *Christian Science Monitor*, juli 1996.
- Smyth, Geraldine. 2001. ”Brokenness, Forgiveness, Healing and Peace in Ireland”. I *Forgiveness and Reconciliation. Religion, Public Policy and Conflict Transformation*, red. av Raymond G. Helmick och Rodney L. Petersen, (319-349). Philadelphia och London:

Templeton Foundation Press.

Stevens, David. 2007. *A Briefing Paper on Northern Ireland*, www.corrymeela.org.

Svensson, Isak. 2007. "Fighting with Faith: Religion and Conflict Resolution in Civil Wars", *Journal of Conflict Resolution*, 2007; 51, pp. 930-949.

Wells A. Ronald. 1999. *People behind the Peace. Community and Reconciliation in Northern Ireland*. Cambridge: Wm. B. Eerdmans Publishing Co.